

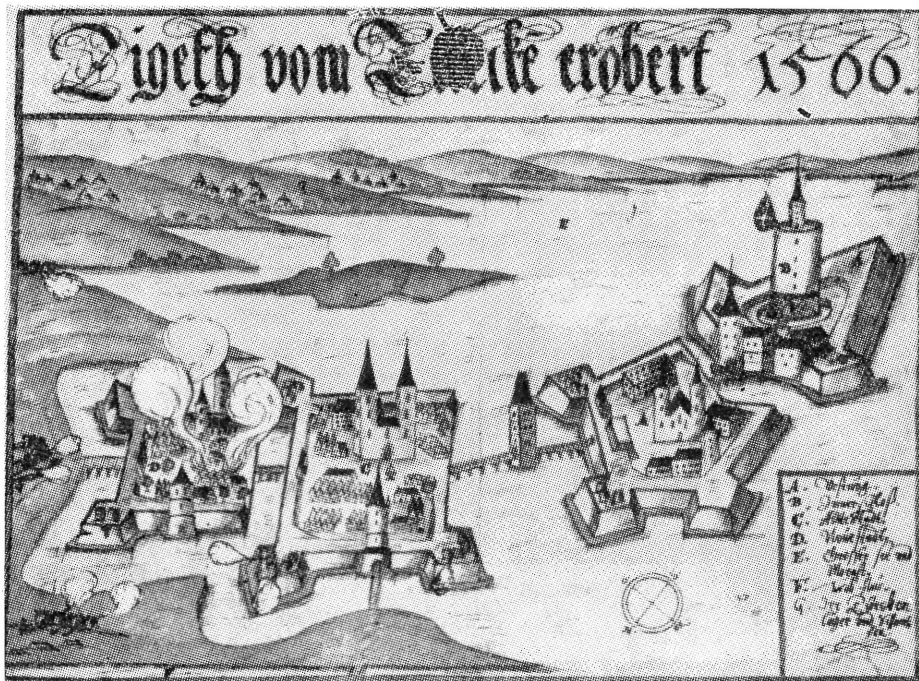
A TÖRÖK ELLENI VÉDELEM FŐ KÉRDÉSEI

Sinkovics István

E napokban van 400 éve annak, hogy a török túlerő megtörte Szigetvár védőinek ellenállását és birtokába vette a várat. Ám a szigetiek hősiességét, amellyel a feladatukat vállalták és a biztos halálba mentek, négy évszázad múlása sem tudta elhomályosítani. A történetírás pedig, amelynek joga és kötelessége, hogy a múltat ne csak a krónikások módjára ábrázolja, hanem feltárja az események és cselekedetek indító okait, a kialakult történelmi helyzetet fejlődésében mutassa be, azzal rója le háláját, hogy Szigetvár harcát szélesebb összefüggéseiben vizsgálja. Hogyan alakultak az események addig, hogy Szigetvár harca országos, sőt európai távlatot nyert? Hogyan torpanhatott meg a világhódító török hatalom Magyarország földjén? Milyen áldozatot hozott az ország a török megállításáért és milyen segítséget kapott Európától? Szigetvár hősi helytállása hogyan kínál lehetőséget Magyarország története e küzdelmes szakaszának megértéséhez, a török korszak még hosszú időn át érezhető hatásainak leméréséhez? E kérdésekkel az egykorúak is ismételten szembetalálkoztak és igyekeztek állást foglalni. A történetírók is a maguk módján vetettek fel problémákat és keresték azokra a választ. A különféle véleményekre és nézetekre egyes részletek bemutatása során fogok majd utalni — amennyiben az a tényleges helyzet megértéséhez szükséges. Természetesen egyetlen előadás keretében csak néhány fő kérdésve tudok kitérni, és arra kell szorítkoznom, hogy a problémákat felvázoljam és a szükség szerint a további feladatokat megjelöljem.

*

Magyarország a XIV. századtól kezdve kapcsolatban állott az oszmán-törökökkel — azóta, hogy megvetették lábukat Európában, I. Lajos két ízben is harcolt a Balkánon előnyomuló török hadakkal. Az 1396-os nikápolyi vereség nyomán a török az Aldunánál elérte Magyarország déli határát. Hunyadi János győzelmei és Mátyás erős állama egyelőre megakadályozták a török előrenyomulását. De amikor a feudális anarchia aláásta az ország erőit, egymás után elvesztek a Drávára, Szávára és Aldunára támaszkodó védelmi rendszer várjai, és 1526-ban Mohács síkján megsemmisült a királyi hadsereg. A veszedelem ekkor rémlett fel a maga egész félelmetességében. Világosan látszott, hogy a török, amely erős szárazföldi hadsereggel rendelkezett, a Duna völgyében, tehát Magyarországon keresztül akar Európa belsejébe nyomulni. Bár a szultán 1526-ban bevonult Budára is, nem vette birtokába, és így az országnak megmaradt a választása: feladja-e a további harcot és vállalja a török által leigázott balkáni népek sorsát. Ezzel elkerüli a hadszíntér

Severin Roter színezett rajza Szigetvár ostromáról
(1621, Wien, Nat. Bibl. Hss. Cod. 9238)

szenvédeseit, de le kell mondania önállóságáról és segítenie kell a törököt további terjeszkedésében. Vagy pedig folytatja a harcot sokkal nehezebb feltételek között, hiszen a török már a Szerémségben rendezkedett be, és nincsenek határvárak, amelyek útját állhatnák.

A török kivonulása után az uralkodó osztály még nem látta világosan az ország helyzetét. Annyi azonban világos, hogy a két király választásával megmutatta: nem gondol a harc feladására. Habsburg Ferdinánd királyságát éppen az indokolta, hogy a Habsburgok hatalmas erőforrásait is biztosítani akarták a török ellen. Az idegen uralommal szembehelyezkedő köznemesség pedig Szapolyai Jánost, az ország leggazdagabb birtokosát koronáztatta meg, aki szintén a török elleni harcot hirdette.¹ A két király azonban a török helyett egymás ellen harcolt, és ez a másfél évtizedes küzdelem annyira lekötötte az ország erőit, hogy nem tettek semmit a török elleni védelem megszervezésére. Sőt Szapolyai, amikor úgy látszott, hogy alulmarad a küzdelemben, a török segítségéhez folyamodott és elismerte a szultán fennhatóságát. A török pedig vállalta a védnökséget, még adót sem követelt, hogy megossza az ország erőit és előkészítse a Balkánon bevált módszere szerint — saját uralmát.² Szapolyai udvara illúziókba ringatta magát: a török csak a Habsburgok ellen harcol, nem készül Magyarország elfoglalására, a török segít-

¹ Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, Ráth, 1859. 12–15., 32–33., 39–43., 46–47. o.

² Hieronymi Lasky palatini Siradiensis Historia Arcana legationis nomine Johannis Regis ad Solymannum Turcarum Imperatorem susceptae... (Matthias Bel: Apparatus ad historiam Hungariae. Posony, 1735. 184–188. o.)

ségével lehet megmenteni az országot a Habsburgok idegen uralmától.³ A török védnökség azonban nem Szapolyai, hanem a török számára volt kedvező. A török csapatok ezen a címen kétszer is átvonultak az országon, egyik alkalommal Bécsig jutottak el, de vereséggel tértek vissza. Amikor pedig Szapolyai váratlanul meghalt, és Ferdinánd magának követelte az egész országot, a szultán 1541-ben birtokába vette Budát és ezzel megmutatta, hogy csak addig elégszik meg a hűbérurassággal, amíg érdekei mást nem parancsolnak.

Buda elfoglalása a török számára súlyos gondot jelentett. 1526-ban és 1529-ben már kezében volt az ország fővárosa, de nem tartotta meg, mert távol esett a török területektől és éppen ezért úgy gondolta, hogy — védhetetlen.⁴ 1541-ben mégis birtokbavétele mellett döntött. Elsősorban azért, mert attól félt, hogy előbb-utóbb Ferdinánd szerzi meg.⁵ Ebben a helyzetben Buda megtartása látszott a kisebb kockázatnak. Egyúttal azonban azt várta, hogy Buda birtokában rövidesen ráteszi a kezét azokra a területekre, melyek Ferdinánd fennhatósága alatt vannak. Buda tehát kiindulási pontja lesz a további hódításoknak. A török kezdeményezői egyúttal meghatározták a védekezés feladatait. Amikor a német birodalmi hadsereg próbálkozása Buda visszafoglalására egyenesen kihívta a török újabb támadását, és a szultán 1543-ban ténylegesen Magyarországra vezette seregét, voltak, akik előre megmondották a török hadjárat közvetlen és távolabbi célját. Ezek közé tartozott Fráter György, Pálos-rendi szerzetes, Szapolyai János volt tanácsosa, aki elsősorban önmagát vádolta Buda elvesztéséért, és a törökbarát politikát nyilvánvaló csődje után a Habsburgok alatt akarta egyesíteni Magyarországot és Erdélyt. 1543 májusában megüzente Ferdinándnak, hogy a török császár nagy hadifelszereléssel már elindult. A hírek szerint nem készül egyenesen Bécsbe. Fráter György úgy gondolja, hogy az ellenség először Pécsre, azután Székesfehérvárat és Esztergomot fogja megostromolni. Ha Pécs el is esik, Fehérvárat és Esztergomot nem veszi be, csak a király lássa el azokat elegendő katonával és élelemmel. De ha mégis elfoglalná mind a három helyet, megerősítésük mégsem vészett kárba, mert „ostromukkal a nyár nagy részét eltölti”, közben pedig Ferdinánd megfelelő lehetőségeket találhat, hogy segítséget adjon.⁶

Fráter György üzenetében benne volt a török elleni védekezés feladatainak lényege. Egyrészt az, hogy a török terjeszkedést csak megerősített helyek segítségével lehet megakadályozni, vagy legalábbis lassítani. Az ellenség nem mehet addig tovább, amíg a háta mögött várak, ezekben fegyveres csapatok vannak, amelyek a környék népével együttműködve elvághatják visszavonulási útját, megakadályozhatják utánpótlását. Előnyomulása során tehát minden ellenállási központot fel kellett számolnia. Másrészt az, hogy az ellenség hadműveleti ideje nem korlátlan. A korabeli katonai felfogás a telet alkalmatlannak tartotta a hadviselésre. A törökök mint déli emberek, nem is bírták a hideget, ugyanígy használhatatlanok voltak állataik is. Október végén, pontosan Kászim napja, vagyis október 26-a után téli szállásra vonultak a

³ *Brodarics István* levele Nádasdy Tamáshoz, 1533. május 18. *Kujáni Gábor*: Brodarics István levelezése. Történelmi Tár, Új folyam. IX. 1908. XXXIII. 326–328. o.; *Frangepán Ferenc* levele a ravellói püspökhöz, 1532. augusztus 17. Ismerteti *Sörös Pongrácz*: Frangepán Ferenc kalocsai érsek, egri püspök. Századok, LI. 1917. 445. o.; *Babay Péter levele* Majlád Istvánhoz, 1532. július 22. Országos Levéltár (a továbbiakban O. L.) Nádasdy lt. Missilisek.

⁴ Kemálpaszádé szerint a hideg idő akadályozta meg az ország meghódítását. Mohács-náme. Török történetírók I. (Fordította *Thury József*: Török-magyarkori Történelmi Emlékek II. o.) Budapest, Athenaeum, 1893. 274–275. o. — A nagy távolságra utalt az 1529. évi hadjáratról kiadott szultáni feth-náme (győzelmi jelentés). Uo. 389. o.

⁵ *Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius, Verancsics Antal* összes munkái II. (Magyar Történelmi Emlékek II. o. III. k. Pest, 1857) Eggenberger-Geibel stb. 83. o.

⁶ E levelét közzétette *Károlyi Árpád*: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok. Történelmi Tár, 1878. LXXX. b. 553. o.

török csapatok a balkáni és a kisázsiai tartományokba. Tavasszal viszont csak az áradások elvonulása után indulhatott útnak a szultáni hadsereg, és mintegy 4 hónapra volt szüksége, hogy elérje a magyarországi hadszínteret. Így a hadműveleteket általában csak júliusban kezdhette meg.⁷ A török hadsereg támadási idejének körülhatároltsága a védekezést segítette. Az erőket a nyári és koraőszi hónapokra kellett összpontosítani. Így minden nap, minden óra nyereség volt, mert az ellenség vesztett erejéből, és fogyott az ideje. Lékötésével tehát minden vár a többieknek segített, mert a török haderő csak később foghatott a következő vár ostromához és elfoglalására már talán nem is maradt ideje. Az ostromlott várak erőfeszítése — még ha el is buktak — nem volt céltalan vérpazarlás, mert más várakat mentettek meg. A védekezés esélyeinek mérlegelésekor arra is lehetett számítani, hogy kívülről segítség, felmentő sereg érkezik és enyhíti a nyomást — sőt véget vethet az ostromnak.

Fráter György javaslatában mindezek a lehetőségek megvillantak a szultáni hadsereg 1543. évi támadásának előestéjén és még hozzátehetjük azt, amit az egykorúak is világosan láttak, hogy a várórség helyállása egyúttal erőforrás is volt: példát mutatott az országnak.⁸

Az 1543-as hadjárat igazolta Fráter György előrelátását. A szultán szeptember elejéig elfoglalta a megjelölt helyeket, de azután nem folytatta a hadműveleteket, hanem visszavonult. A küzdelem azért tartott a vártnál jóval rövidebb ideig, mert az ostrom alá fogott helyek egyike sem tartott ki a végéig, Ferdinánd pedig meg sem kísérelte, hogy segítséget vigyen és ellensúlyozza a várakra nehezedő szorítást. Ezután már halaszthatatlanná vált, hogy várakkal, megerősített helyekkel igyekezzenek megakadályozni az ellenség terjeszkedését. Jól lehetett használni azokat a tapasztalatokat, amelyeket az Aldunánál és Horvátországban szereztek a várerősítések során, hiszen ott már több, mint 100 éve harcoltak a török ellen. Egyúttal értékesíteni lehetett azokat a friss megfigyeléseket, hogy 1526 után egyes várak, de még sebtében megerősített székértáborok is eredményesen vették fel a harcot a túlerővel szemben.⁹

Az 1543-as hadjárat után a pozsonyi tanácskozáson a főpapok és a főurak hangsúlyozták is, hogy az ország védelméről — a király jövő évre tervezett hadjáratától függetlenül — haladéktalanul gondoskodni kell. A veszedelem ugyanis a szultáni hadsereg elvonulásával sem csökkent, hiszen 10—12 ezer főnyi török őrség állomásozik az országban. Jelentős erők vannak Szlavóniában és Boszniában. Az ellenség tehát már a nyár előtt megindíthatja támadásait. Azt javasolták, hogy Esztergom és Jászberény közelében új várat kell emelni, meg kell erősíteni a sági kolostort, vissza kell foglalni Vácot és gondoskodni kell a különösen fenyegetett dunántúli várakról (Visegrád, Komárom, Győr, Veszprém, Pépa, Sziget és Döbrököz). Meg kell erősíteni a szlavóniai védelmet is. A király vegye a kezébe Eger várát, egyúttal gondoskodjék Nógrádról, Bujákról, Surányról. Legalább akkora őrség kell a felsorolt vá-

⁷ A nyári táborozás végére *Nicolai Isthvanfi* Pannoni Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV. Viennae, Pragae et Tergesti, 1758. 187. o. — Szerinte a török katonák I. Murádtól az 1444. évi várnai győzelem emlékére kapták azt a kiváltságot, hogy Szent Demeter (okt. 26.) napja után nem kötelesek táborban szolgálni. Ezt a napot ők *Kászim* napjának nevezik. Hogy a törökök ehhez milyen következetesen ragaszkodtak, kiderül *Kemény János* leírásaiból. (Önéletírása és válogatott levelei. Magyar Századok, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1959. 106., 130—131. o.) — A török hadsereg felvonulásának tartalmára Szulejman naplója. Török történetírók I. 338. o.

⁸ Tinódi Sebestyén a *Cronica beköszöntőjé*-t így kezdte: „Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébert gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvivő, várak-, városok-rontó és várbán szorult magyar vitézöknek lenne tanúság, üdvösséges, tisztösséges megmaradásokra, az pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozójának...” (*Tinódi Lantos Sebestyén válogatott munkái*. Budapest, Magyar Könyvtár, 1956. 7. o.)

⁹ *Sinkovics István*: Végvári harcok, Magyar Történetész Kongresszus 1953. június 6—13. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 48—50. o.

rakba, ahány török katona van Magyarországon.¹⁰ A rendek jól látták a veszedelmet: 1544-ben nem jött a szultáni hadsereg Magyarországra, a budai pasa viszont újabb várakat foglalt el, köztük Visegrádot, Nógrádot és Hatvánt.¹¹ A tiszántúli megyék nemesei a veszedelem óráiban maguktól összejöttek, azt kívánták, hogy az egri püspökség valamennyi jövedelmét használják fel Eger megerősítésére, és a király nevezzen ki valakit a török elleni védelem irányítására.¹²

Az ellenség megállítására tehát az ország belsejében kellett új védelmi vonalat kiépíteni, úgy hogy közben számolni kellett támadásával és senki nem tudta, merről várható a következő lövés. Az országban sokfelé voltak megerősített helyek, amelyeket fel lehetett használni az új védelmi rendszer kiépítéséhez: királyi várak, családi várak, monostorok stb. Mindezek különféle időkben épültek, abban azonban megegyeztek, hogy a tűzérség fejlődésével a XVI. századra jórészt elavulttá váltak, komoly védelmi feladatra tehát alkalmatlanok voltak. Egyrészt tehát korszerűsíteni kellett a várakat, hogy a tűzérségi tűzben is helytálljanak és megfelelő számú őrséget fogadhassanak be. Másrészt az új helyzethez igazodóan újabb megerősített helyekre volt szükség, hogy az ellenségnek útját lehessen vágni. A súlyos veszedelem valóságos építkezési lázat keltett. Megindult a várak korszerűsítése, átalakítása, egyúttal új várak építése monostorokból, templomokból, egyedülálló tornyokból, mindenfajta felhasználható épületekből. Udvarházakat és falvakat is megerősítettek fából, karókból készült kerítéssel, hogy a meglepetésszerű támadás ellen ideig-óráig védelmet adjanak.¹³ Ez az általános építkezés kétségtelenül szükséges és hasznos volt. Ugyanakkor azonban nem hiányzott az árnyoldala sem. Az anarchiát, amiben Buda elvesztése találta az országot, a török közelsége sem tudta megszüntetni. Egyes megerősített helyekre már 1543-ban panaszkodtak az országgyűlésen, hogy azokból a nemesek és a nem nemesek zaklatják, „jóságfoglalások, rablások, erőszakoskodások és igen sokfajta gonoszságok” történnek. Az ilyen helyeket tehát le kell rombolni és a jövőben minden erősítési munkához a király engedélyét kell kérni.¹⁴ Amikor a negyvenes évek közepén az 1545. évi fegyverszünet és az 1547. évi béke idején viszonylag nyugalmas szakasz következett, az országgyűlés kérésére Ferdinánd sereget küldött az észak-magyarországi rablóvárak elfoglalására.¹⁵

De további kérdések is felmerültek. Szükség van-e az összes megerősített helyekre, vagy pedig egyesek feleslegesek, nem segítik a török elleni védekezést. Ezzel összefonódva vetődött fel az a kérdés is, hogy van-e az illető helynek elegendő jövedelme katonák tartására, hadifelszerelésre, különben nincsen komoly értéke. Azokat a megerősített helyeket, amelyekre nincsen szükség, nem elég üresen hagyni, hanem le is kell rombolni, mert különben a török befészkelni magát és támadásai kiindulási pontjául használja fel.¹⁵ A várak építésével párhuzamosan tehát megindult a felesleges vagy káros várak lerombolása.

Az építkezési láz idején a várak nagyrészt családok kezében voltak. A várak uradalmakból, mezővárosokból és falvakból éltek és ezekből kellett előteremteni a várak átépítéséhez, ellátásához és felszereléséhez szükséges költ-

¹⁰ A főrendek előterjesztése Ferdinándhoz, 1543. október 4. Magyar Országgyűlési Emlékek II. (Magyar Történelmi Emlékek III. o. Budapest, Ráth, 1875) 525–529. o.

¹¹ N. *Istvánfi*: i. m. 168–169. o.

¹² A részgyűlés végzése, 1544. július 6. Magyar Országgyűlési Emlékek II. 602–605. o.

¹³ *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. (Rajzok a török világból. II. Budapest, Akadémia. 1915) 8–10. o.; *Szegő Pál*: Végváraink szervezete a török betelepedéstől a tizenöt éves háború kezdetéig, (1541–1593). Budapest, Rothberger és Weisz, 1911. 14–15. o.

¹⁴ 1543: IV., a cikkelyek megerősítése VII. §, 1546: XXVIII., 1547: XV., XVII. tc.

¹⁵ 1548: XLVI. tc.; *Tinódi S.* históriás éneke: Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése. (*Tinódi Lantos Sebastyén* válogatott munkái. 100–120. o.)

¹⁶ *Takáts S.*: i. m. 58–64. o.

seégeket is. Amint azonban az ellenség sűrűsödő támadásai eltüntették a falvakat és a mezővárosokat a vár közelében, a várak helyzete egyszerűbben kérdésessé vált. Ez a veszedelem először Horvátországban és Szlavóniában jelentkezett. Volt olyan birtokos, aki védett fekvésű birtokára telepítette át súlyos helyzetben levő jobbágyfalvait, a vár őrségének pedig, amíg a török el nem vágta az utakat, máshonnan szállított élelmet.¹⁷ A legtöbben azonban vonakodtak, hogy áldozatot hozzanak olyan várakért, amelyekből nem volt jövedelmük.¹⁸ A negyvenes évektől ugyanezek a gondok már Magyarországon is jelentkeztek. Az 1543. évi országgyűlésen a királytól azt kérték, hogy gondoskodjék azokról a várakról, amelyeknek elvesztek birtokai, úgy, hogy a birtokos nem tudja fenntartásukat biztosítani. Ez a kérdés azután visszatért a következő országgyűléseken.¹⁹ Egyesek nem akartak lemondani várukról, vállalták az őrség fizetését, csak ágyút, puskát, lőport kértek, mert mindezt nem tudták beszerezni. Mások viszont készek voltak teljesen átadni várukat a kincstárnak. Átmenetileg így azután különféle megoldások jöttek létre; a várakban összefonódott a birtokos és a kincstár érdekeltsége. A következő lépés azután, hogy a várak a király kezébe jutnak, úgy, hogy a tulajdonosok védetebb helyen levő várat, esetleg pénzt kaptak cserébe. De olykor minden ellenszolgáltatás nélkül vett át a kincstár várakat, amennyiben a védelmi vonalban szükség volt azokra, tulajdonosuk pedig nem tudott gondoskodni költségeik fedezéséről.²⁰ A negyvenes években a várak között kevés a királyi, alig másfél évtized múltán azonban az összes fontosabb várak királyi kézben vannak.²¹

Az első nagy építkezés nem ért véget az 1545-ös fegyverszünettel és az 1547-es békével, hiszen a helyzet csak annyiban változott, hogy a török nem indított nagyszabású hadjáratot, rabló beütéseit azonban tovább folytatta, mert nem tekintette a fegyverszünet megsértésének. Az építkezések az 1568-as drinápolyi békéig nagy ütemben folytak. Az első időkben a közvetlen veszély elhárítását célozta az erősítési munka; megelégedtek ideiglenes megoldásokkal. Elkerülhetetlen volt a felesleges munka, tervszerűtlen kapkodás, amint azonban 1568 után enyhült a török nyomása, kijavították a fogyatékoságokat és átgondoltabban, jobb előkészítéssel folytatták az építkezést.²²

A várak korszerűsítését, átépítését a magyar történetkutatás lényegében tisztázta. Itt utalok Takáts Sándor, Pataki Vidor, Gerő László alapvető eredményeire.²³ Pataki Vidor és Gerő László pontosan megjelölte az olasz bástya-rendszer ó-olasz és új-olasz változatának megjelenési idejét az építkezésben. A XVI. század közepén húzható meg nagyjából a határ, és ez a korszakolás

¹⁷ *Nádasdy Tamás* levele Ungnadhhoz, 1538. május 26., Ferdinándhoz, 1538. december 21. (O. L. Nádasdy lt.) Nádasdy Tamás fogalmazványai (a továbbiakban Nádasdy T. fogalm.); *Zrínyi János* levele Nádasdy Tamáshoz, 1540. augusztus 21.) *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei, 1531–1549. Levéltári Közlemények, I, 1923. 147–149. o.

¹⁸ Pl. ilyen esetre utal *Ferdinánd* levele Frangepán Farkashoz 1537. május 1-ről. A krajnaiak panaszkodtak, hogy Frangepán el akarja hagyni Horvátország határán Brinje várat, amely az ellenség miatt ellátás nélkül van. A király figyelmezteti Frangepánt, hogy a várak kérésére kapta meg és jövedelmét a béke idején élvezte, ezért felhívja, hogy továbbra is viselje gondját. Amennyiben nem vállalná, engedje át a király biztosainak. De ebben az esetben is felelős a vár sorsáért a megfelelő kapitány kinevezéséig. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium XV. Zagrabiae, 1884. 4–5. o.)

¹⁹ 1543: VII., a cikkelyek megerősítése 11. §., 1546: XLII., 1547: XV., 1550: LXIX., 1555: XI. tc.

²⁰ *Memoriale de castris finitimis, eorumque prouisione Maiestatí Regie Bohemorum per Dominium Palatinum Viennae, octava die Marty Anni 1555 Datum.* (O. L. Nádasdy T. fogalm.); *Szegő P.*: i. m. 32–39. o.

²¹ *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában, Budapest, Heckenast, 1864. 127–130. o.; *Szegő P.*: i. m. 36. o.

²² Ez történt pl. Ersekújvárral. (*Matunák Mihály*: Ersekújvár második alapítása. Hadtörténelmi Közlemények — a továbbiakban H. K. — X. 1897, 102–109. o.)

²³ *Takáts S.*: A magyar erősségek; *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon, A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. I. Budapest, Egyetemi ny., 1931. 99–132. o.; *Gerő László*: Magyarországi várépítéset, Budapest, Művelt Nép, 1955. 331–413. o.

mindenképpen helytálló. Eredményeik ismertetésére itt nem kívánok kitérni. Egyetlen vitás kérdést szeretnék röviden megvilágítani: Volt-e Magyarországon sajátos várépítési módszer? Takáts Sándor szerint a palánképítkezés volt a magyar építési mód. „A legegyszerűbb porgolát-kerítéstől a leghatalmasabb tölgyfalpalánkig mindenütt a magyar építési mód érvényesül; mindenütt a magyar föld ügyes népének kezét látjuk.” „Külföldi mesterekre sohasem szorultunk, bármit kellett is építenünk. Volt elég magyar fundáló mesterünk s elegendő magyar munkásunk. Csak a kővárak építésénél kellett az idegen építőmesterek és munkások segítségét igénybe vennünk.”²⁴ Pataki Vidor viszont azt hangsúlyozza, hogy „a Habsburg-dinasztia hozta közénk tanítóul a keresztény világ legkiválóbb szakembereit s hogy ezek a maguk elméleti genialitását az állandó alkalom folytán nálunk fejlesztették ki s hogy e kifejlesztéshez a magyar találékonyiságnak, haditapasztalatnak is köze van, ez valószínű, de sajnos, még bizonyításra szorul a «hogyan»-t és «mennyiben»-t illetőleg! A «palánkmódszer»-t teljes egészében magyarnak mondani, súlyos hiba a történelmi objektivitás ellen!” Majd kifejti, hogy nemcsak az első-, de a második-, sőt harmadrendű várakat is külföldiek építették. Külföldi szakemberek munkáiban részletesen megtaláljuk a palánkrendszer leírását, részletesen ismerjük az idegen építésszek működését, viszont magyar építészetről nem tudunk.²⁵ Gerő László a XVI. századi várrendszer ismertetése során kiemelte: „Senki sincs hazánk fiai között, aki a várépítéshez szükséges műszaki tudással rendelkezne. Idegenek, elsősorban olaszok terveztek váraink megerősítését. Ők alakítják át az egyre jobban fejlődő tüzérségnek megfelelően erősségeinket.” Majd kifejtette, hogy a „magyar módra” építkezésen nem a földvárat értették, hanem „a palánkok elrendezésében, bizonyos védekezési újítás bevezetésében mutatott helyi sajátosságot”, ami eltért az osztrák—olasz—flamand földvárak építési módjától. Váraink építési munkájában az idegen építésszek, tervezők és szakmunkások mellett nagy része volt az ország dolgozó népének.²⁶

A Takáts Sándor megállapítását, hogy a földvárak építésében idegen tervezőknek és építésszeknek nem volt szerepük, a saját adatai cáfolják meg. A várak korszerűsítésében és az olasz bástyarendszer meghonosításában az olasz építésszeknek kétségtelen komoly részük volt.²⁷ Minthogy a súlyos veszedelem miatt meg kellett gyorsítani az építkezést, az idegenek is gyakran építettek fából és földből, annál is inkább, mert az ilyen várfal az ágyúk tüzeiben is ellenállónak bizonyult.²⁸ Annak eldöntésében, hogy mit kell „magyar módon” értenünk, az egykorúak véleménye az irányadó. A Magyarországon járó idegen hadvezérek, építőmesterek, tanácsosok használják az ilyen kifejezéseket: „auf die hungarisch Manier”, „auf die ungarische Art”, „modo Hungarico”. Ezzel általában azt akarták kifejezni, hogy az építmény földdel bélelt, kívülről betapasztott fakerítés, vagyis olyan fal, ahol a földtöltést nem falazták le, hanem gerendákkal, vesszőfonással szilárdították meg.²⁹ Az ilyen várépítési mód Kelet-Európában több helyen is elterjedt. A XVI. században élt Verancsics Antal szerint a török szultán így építette Sabác várát: „csak az tornyait és bástyáit csináltatta vót kőből, a közit mind nagy erős és öreg barona-rovásokbul két szörrel, kiket egy-egy ölni hosszóságú temérdök vas szegekkel szegezettött vót egybe, és temérdök földdel tötette vót meg, ki jóllehet hogy hamar míves volt, de hatalmas, igön erőses

²⁴ I. m. 71. o.

²⁵ I. m. 110., 130—132. o.

²⁶ I. m. 332—333., 341—342., 344., 348., 350. o.

²⁷ *Gyalóky Jenő*: Végvár és csatater. Magyar Művelődéstörténet III. Budapest Történelmi Társ. é. n. 225. o.; *Pataky V.*: i. m. 103. és a köv. o.; *Gerő L.*: i. m. 333. és a köv. o.

²⁸ *Takáts S.*: i. m. 72—75. o.

²⁹ Uo. 13—14. o.

vót”.³⁰ Feltéve, hogy Verancsics nem a saját korában szokásos építkezési módot vetítette vissza 100 évvel, ez is a palánképitkezés szélesebb körű elterjedtségére utal. Már korábban is alkalmazták a lakóházak, a gazdasági épületek építésében és amikor új várfalakat, új várakat kellett emelni, jól fel tudták használni a korábbi tapasztalatokat. Ez természetesen csak az építkezés anyagára, az építés módjára vonatkozott, a várépítés és erődítés új elemeit, elveit a külföldiek útmutatása, esetleg példája alapján honosították meg. Az idegenek azért nevezték ez építési módot magyarnak, mert itt a folytonos török harcokban nemcsak járulékosan, de általánosan, szélesebb körben alkalmazták. A külföldiek szerepét az építkezésben természetesen nem szabad lebecsülni, hiszen működésük világosan megállapítható. De nem is szabad túlbecsülni, hiszen vannak adatok arra, hogy szakemberek nélkül építkeztek és a magyar várkapitányoknak, udvarbíráknak nem kellett szégyenkezniük a felülvizsgálat során. Továbbá ismerünk magyar építészeket, szakértőket, mint amilyenek voltak Mesteri János, Révay Ferenc, Szalay Farkas.³¹

A várak korszerűsítése, átalakítása, új várak építése rendkívül nagy terhet jelentett és mivel fából építettek, folyamatosan gondoskodni kellett a várfalak javításáról, a farészek kicseréléséről. Ez a munka a jobbágyoktól új erőfeszítéseket kívánt. Az első időkben a környékbeli jobbágságot rendelték ki egy-egy vár megerősítésére, jobbágyokkal szállították az építőanyagot és végeztették a munkákat. A birtokosok igyekeztek elhárítani ezt a terhet; azt kívánták, hogy a kincstár fizessen a munkáért, külföldről hozzon munkaerőt. Az udvar csak annyi engedményt tett, hogy korlátozta a köteles napok számát évi 6-ban és rendszeres bérfizetést rendelt el. Később azonban megszűnt a bérfizetés, a munkát „ingyen munká”-nak nevezték el és mennyisége 1567-től évi 12 napra emelkedett. Egyúttal az országgyűlések pontosan meghatározták, hogy melyik terület népe melyik vár erősítésén dolgozzék.³² A birtokosok értetlenek voltak az ingyen munkával szemben, mindegyik első-sorban a saját várait, vagy amelyek a birtokai szempontjából fontosak voltak, akarta megerősíttetni, és vonakodott elengedni máshova a jobbágyait.³³ A jobbágyok várerősítési munkája, ha nem is tudták mindig kihasználni, mégis lehetővé tette, hogy a várakat szinte költségek nélkül, a helyzet követele gyorsasággal korszerűsítsék, átépítsék és karbantartsák. Ezt tehát mint alapvető tényezőt kell számításhoz venni a védelem feltételeinek vizsgálatakor.

A Buda elfoglalását követő években kiépült az új védelmi vonal. Sokkal nehezebb körülmények között, mint amikor a védelem a Szávára és az Al-Dunára támaszkodhatott. Ezt Tinódi már észrevette, amikor azt írta:

³⁰ Az Landorfejrvár elvesztésének oka e vót és így esött. (*Verancsics Antal* Összes murkái II. 152–153. o.)

³¹ A külföldiek a magyarországi hadszíntéren próbálják ki az új módszereket. (*Szendrei János*: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században. H. K. I. 1888. 92., 617. o.) — Arra, hogy a palánképitkezést a mész és a kő hiánya is szükségessé tette, tanulságos *Szamosközy István* leírása Arad várának építéséről. (Erdély története. — Monumenta Hungarica VII. — Budapest, Magyar Helikon, 1963. 102. o.) — A szakértők nélküli építkezésekre *Sinkovics I.*: i. m. 50. o.; *Takáts S.*: i. m. 11–13. o.; *Gerő L.*: i. m. 359–360. o. — A magyar szakértőkre *Pataki V.*: i. m. 130. o.; *Takáts S.*: i. m. 12. o. — Az, hogy a külföldi építésszek a hivatalos aktákban gyakran szerepelnek, a magyarok viszont alig, egymagában nem lehet bizonyíték az utóbbiak jelentéktelenségére. A külföldiek működésének gyakran csak töredéke esett Magyarországra, Bécsben, Prágában is dolgoztak. Megbízásukkal, fizetésükkel, munkájukkal kapcsolatban feljegyzések, rendelkezések maradtak a központi hatóságok anyagában. A magyarok viszont nem az udvar megbízásából dolgoztak és így nevük sem ismeretes, esetleg valamelyik levél emlékezett meg róluk mellesleg. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a veszelj óráiban történt gyors építkezések emlékeit elhomályosították a későbbi állandóbb jellegűek, amelyek esetleg évtizedekig is elhúzódtak. A magyar építkezési mód kérdéseinek további tisztázása terén lényeges előrelépésre nem lehet számítani, mert a palánképitkezés emlékeit megsemmisültek, sőt a bécsi udvar a várak jórészét a török kiűzése után leromboltatta.

³² 1553: V., 1554: VIII., IX., 1556: IV–VI., VIII., 1557: VI., 1567: XVII–XIX. tc.

³³ *Salm grófnő (Széchy Margit)* levele Szele Jakabhoz, 1556. június 9. (O. L. Nádasy lt. Missilisek); *Baththyány Ferenc* levele Nádasy Tamáshoz, 1558. (Uo.).

Régen vala csak egy erős kaputok,
Kit az Nándorfejérvárnak ti hívtok.
...mast vagyon sok kaputok.

Tinódi egyúttal fel is sorolta a magyarországi végváratokat. A 26 név szerint említett vár Szigettől, Babócsától kiindulva végigvonult a Dunántúlon Győrig, majd az észak-magyarországi hegyes vidék peremén Egerig. Ez a felsorolás a negyvenes évek második felében készült.³⁴ A védelmi vonal azonban ennél hosszabb, mert Szlavónián és Horvátországon keresztül a tengerpartig ért. Egy 1548-as kimutatás Magyarországra ugyancsak 26 várat számít, amelyek azonban nem mind azonosak Tinódi által felsoroltakkal. Az első években nem alakult ki még végérvényesen, hogy miket tekintenek végvárnak. Szlavóniában, vagyis a Dráva—Száva közének nyugati felén 24 várat tartottak nyilván.³⁵ Acsády számítása szerint a törvények a XVI. században 114 várat említenek, de véleménye az, hogy ennél nagyobbra tehető a számuk.³⁶ Szeffkú Gyula mintegy 140-re teszi a tengerparttól Kállóig húzódó várak számát.³⁷ Ha ezt a védelmi vonalat 1000 km-re vesszük, akkor nagyon hozzávetőleges számítással mintegy 7 km-es szakasz esett egy-egy várra. A várak jelentőségét még jobban aláhúzza, hogy a védelmi vonalban 1552-ben 12 ezer katona szolgált, 1556-ban az őrség száma valamivel 16 ezer fölé emelkedett.³⁸ Az adatok csak a királyi katonaságra vonatkoznak, viszont a magánkézben levő végvárok száma a század második felében már jelentéktelen, legfeljebb 500—1000 fővel emeli az említett összlétszámot. Így tehát mintegy 17—18 ezerre tehető a védelmi vonalban elhelyezett őrség száma.³⁹ Ez az erő pedig rendkívül csekély volt, ha a hosszú védelmi szakaszt nézzük és igyekszünk lemérni azt a nyomást, ami a védelemre nehezedett. A budai vilajet 1559. és 1560. évi pénztári naplója szerint 10 328, illetve 10 352 katona kapott szoldot a jelzett években.⁴⁰ Ez az adat nem vonatkozik az egész őrségre. 1552 óta a budai mellett kialakították ugyanis a temesvári vilajetet. Továbbá a kimutatásban nem szerepelnek a timár- és ziametbirtok jövedelmét húzó szpáhik, valamint az ilyen birtok hozama arányában kiállított katonaság. A hetvenes években az udvari haditanács részletes összeállítása 47 049-re teszi a török végvárok rendes őrségét.⁴¹ Ezt az adatot valószerűsítik az egyes várak erejéről ismert számok. Így Budán és Pesten a XVI. század második felében 5100, Székesfehérvárott 2700, Pécsen 2200 katona szolgált.⁴² Az itt állomásozó török erők tehát messze felülmúlták a magyarországi védelmi vonal katonaságának számát. Ehhez még hozzá kell venni azt, hogy a magyar várak őrségének nemcsak a török végházak katonaságának nyomását kellett tartania, hanem időnként a tartományi seregek, sőt a szultáni haderő ellen is védelmeznie kellett a megmaradt országrészeket.

Az egyes várak erejét fokozta, hogy a védelmi rendszerbe tartoztak, egyik segítette a másik harcát, egyik sorsa a másiktól függött. A rendszer egysége

³⁴ Varkucs Tamás idejében lött csaták Egörből. (*Tinódi Lantos Sebestyén válogatott munkái.* 86—88. o.).

³⁵ Végváraink a XVI. század közepén. H. K. V. 1892. 542—547. o.

³⁶ Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. H. K. I. 1888. 70. o.

³⁷ Magyar történet. IV. Budapest, Egyetemi ny., 1928. — A magyar és török végvárok 1576-ban I—II. c. térképvezérlatok a 272., illetve a 304. o. után.

³⁸ Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. H. K. I. 1888. 77. o.

³⁹ A magánvárok őrségének számáról nem találtam adatot, de az bizonyos, hogy nem lehetett nagy tétel. Acsády Ignác szerint a magyar, horvát és szlavón várakban szolgáló királyi őrség száma 18 242-re tehető, a valóságban azonban alacsonyabb volt. (Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor V. Budapest, Athenaeum, 1897. 440. o.)

⁴⁰ Fekete Lajos—Káldy-Nagy Gyula: Budai török számadáskönyvek 1550—1580. Budapest, 1962. 441., 528—529., 610. o.

⁴¹ Merényi Lajos: A török végek őrhada 1577-ben. H. K. VII. 1894. 259—261. o.

⁴² Gömböry Gusztáv: Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben Uo. 395—396. o. — Az összeállítás 23 200-ra teszi a Magyarországon állomásozó török hadak számát. Ez pedig az adatok bizonytalanságára világít rá.

tükröződött abban, hogy egy-egy nagyobb várhoz több kisebb vár tartozott (kastélyok, vigyázó házak), amelyek kiszélesítették egy-egy vár védelmi körét, ellenőrzési területét. Ezek a kisebb várak akadályozták az ellenség rablóvállalkozásait, de nagyobb támadás feltartóztatására alkalmatlanok voltak. Nem is várta meg az őrség az ilyen támadást, hanem a környék népével együtt az erősebb várakba húzódott.⁴³ A rendszer lényegéhez hozzátartozott, hogy a várak több védelmi vonalat alkottak egymás mögött. Ha az ellenség valamelyik várát elfoglalta, maga előtt találta a második, sőt harmadik védő vonalat. Nádasdy Tamás nádor Berzencétől, Csurgótól Győrig számította az első vonalat és mögötte a Dunántúl védelmi rendszerében még másik két védőövet jelölt meg a Rábáig.⁴⁴ A mögöttes vonalak megerősítéséről idejében kellett gondoskodni. Az 1559. évi országgyűlésen Kanizsa megerősítését azzal indokolták, hogy Sziget és Babócsa elvesztése esetén egyedül csak segítségével lehet távoltartani a törököt a mögöttes országrészekről.⁴⁵ A török és a magyar várak közel voltak egymáshoz, az egyik védővonal a másikba ékelődött, ahogy Zrínyi Miklós írta a törökről: „néhol beljebb is van vára országunkban a magunkénál is”. Ilyen helyzetben minden elővigyázat ellenére is gyakran behatolhatott a magyar védelmi rendszerbe és így jóformán minden várnak megvolt a maga feladata.⁴⁶ A védelmi vonal egysége mutatkozott meg a diverzió alkalmazásában, amikor ostromló török hadakat valamelyik török vár elleni támadással kényszerítenek visszavonulásra. Ez történt pl. 1556-ban Szigetvár ostromakor, amikor a budai pasát Babócsa elleni támadással vonták el néhány napra Sziget falai alól.⁴⁷

Az egész védelem egyik alapvető kérdése: ki szervezte meg, ki irányította a török elleni küzdelmet és honnét teremtették elő a költségeket. Szekfű Gyula a Habsburg-uralkodók és a nagybirtok szerezését emelte ki. Együtt a külföld anyagi segítségének jelentőségét hangsúlyozta. „Ebben a küzdelemben hosszú időn át, de különösen a XVI. században a Habsburg-dinasztia, az osztrák—cseh tartományok, a német birodalom és a pápaság állottak mellettünk.”⁴⁸ Mindezeknek a tényezőknek kétségtelenül részük volt a védelem megszervezésében, fenntartásában, végső fokon a török megállításában. De egyoldalú volna a kép, ha nem vizsgálnánk a helyzetet a maga egészében.

Induljunk ki a végvárakból, ahol állandó a panasz a katonaság fizetlensége miatt. Olykor szinte megfélelkeznek róluk, hónapokig egy fillér zsoldot sem kapnak. A katonák számára nincsen más lehetőség, mint az, hogy elhagyják helyüket, adósságokat csinálnak, betörnek a török területekre, hogy zsákmányt szerezzenek, maguk gazdálkodnak, összekoldulják élelmüket, a lakosságot fosztogatják⁴⁹ stb. De ne gondoljuk, hogy ez a mostoha bánásmód csak a várak őrségére vonatkozik. A nádor, a bánok és a főkapitányok szintén nem kapják meg a fizetésüket, nem kapják meg azoknak a katonáknak a zsoldját, akiket tisztségüknél fogva a kincstár költségén kell tartaniuk. Az udvar egyszerűen nem tudott gondoskodni fizetésükről, hanem azon aludozott, hogy minél jobban leszorítsa az ilyen katonaság létszámát.⁵⁰ Ez ter-

⁴³ Memoriale de castris finitimis...; Nádasdy Tamás levele Miksához, 1555. szeptember 24., Ferdinándhoz, 1561. június 14. (O. L. Nádasdy T. fogalm.).

⁴⁴ Memoriale de castris finitimis... (O. L. Nádasdy T. fogalm.).

⁴⁵ 1559: XXX. tc.

⁴⁶ Az török áfium ellen való orvosság, Zrínyi Miklós válogatott művei. Budapest, Szépirodalmi K. 1952. 371. o.

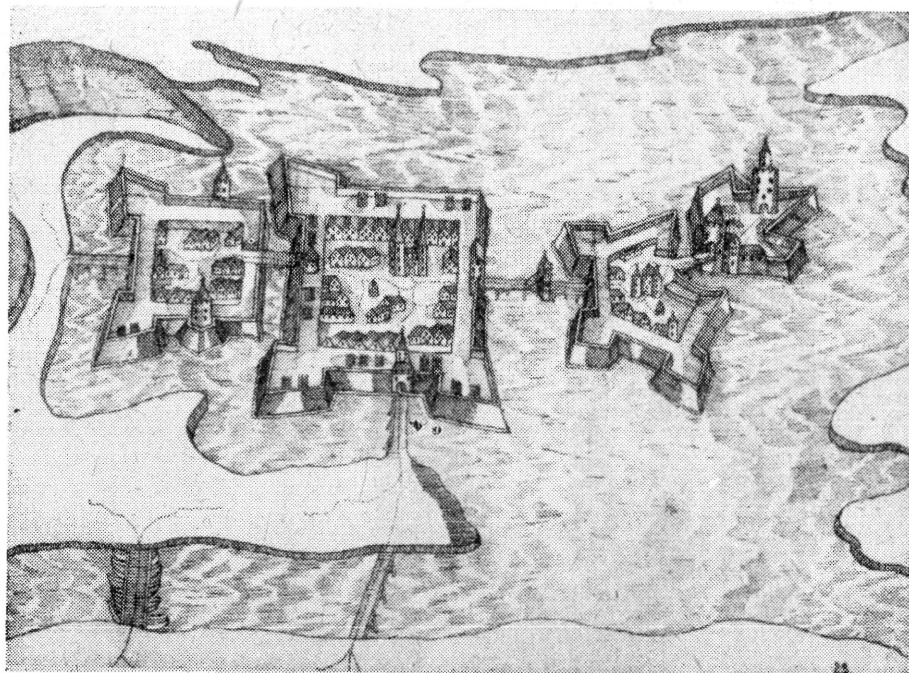
⁴⁷ Johannes Sambucus: Obsidionis Zigeth brevissima veraque expositio (Antonij Bonfinij Rerum Vngaricarum decades quatuor cum dimidia. Appendix 7. Basileae, 1568) 809—812. o.; Ghymesí Forgách Ferencz Magyar Históriaja. Magyar Történelmi Emlékek II. o. XVI. k. Pest, Eggenberger, 1866. 115—129. o.; N. Istvánfi: i. m. 223—225. o.

⁴⁸ I. m. 112—113., 123., 143—162., 407. o. — Az idézet ez utóbbi helyről való.

⁴⁹ Tinódi Lantos Sebestyén válogatott munkái. 88. o.; Acsády Ignác: Drégel és hőse. Századok. XXI. 1887. 38. o.; Szegő P.; i. m. 281—302. o.

⁵⁰ Nádasdy Tamás levele Ferdinándhoz, 1539. november 25., 1551. február 5., 1552. július 17. (O. L. Nádasdy T. fogalm.); Nádasdy Tamás levele Ferdinándhoz, 1555. (O. L. Acta Publica 26/33.)

mészteresen erősen csökkentette a védelem erejét, hiszen a védelmi vonal számára elsőrendű fontosságú volt, hogy megfelelő mezei hadsereget lehessen készen tartani, mozgósítani és a fenyegetett várakhoz vinni. Ha a nádornak, vagy főkapitánynak nem volt állandóan elegendő katonája, nehezen tudta figyelemmel kísérni az ellenség mozdulatait, még kevésbé tudta összegyűjteni és irányítani az országgyűlésen megszavazott katonaságot és a fegyverre kelt nemességet a veszedelem óráiban. Nádasdy Tamás pl. mint nádor a tisztsége után járó gyalogosoknak és lovasoknak gyakran csak töredékével rendelkezett, a hiányzó zsoldot pedig nemegyszer a sajátjából kellett fedeznie.⁵¹

Kéziratos ábrázolás Szigetvárról

(1615, Stift Rein. Cod. 200.)

A megfelelő mezei hadsereg hiánya a török elleni védekezésnek egyik súlyos gyengéje volt. Maga Nádasdy 1555 tavaszán nyíltan feltárta Miksa előtt a védekezés lehetőségeinek korlátozottságát. A határvonal végtelenül hosszú, a király kiadásai igen nagyok, pénz pedig nincsen, emiatt azután nem futja mezei sereg tartására. A törököt nem lehet megakadályozni abban, hogy valamely helyet ostrom alá fogjon, új erődítményt építsen, vagy általános támadást intézzen. Mezei hadsereg hiányában a nádornak mindezt tétlenül kell néznie, nem tud a török területeken ostromot kezdeni, megerősített helyet kiépíteni, várat lerombolni, támadást próbálni. Attól kell félni, hogy a törökök a nádor szemeláttára fognak előrehatolni; ha viszont távozik, az egész Dunántúlt hatalmukba kerítik. Amennyiben a helyzet nem változik,

⁵¹ Levele Ferdinándhoz 1555. (O. L. Acta Publica 26/33.), 1561. augusztus 5. (O. L. Nádasdy T. fogalm.) — Hasonló gondolai voltak korábban, amikor a dunántúli főkapitányságot viselte. Levele Ferdinándhoz 1551. február 5., Kinsperger győri kapitányhoz. 1552. május 30. (O. L. Nádasdy T. fogalm.).

nemcsak Magyarország maradványai vesznek el, hanem a többi Habsburg-országok is végső veszedelembe jutnak. Minthogy mezei haderő felállítására nincsen remény, Nádasdy pillanatnyilag a várak megerősítését, felszerelését látja sürgősnek, és főleg ágyúkat, puskákat, löport kér az uralkodótól, akár csak kölcsön is, különben a kisebb erösségek egy-egy nagyobb vár elestével szinte ellenállás nélkül elvesznek. Ezért készítette említett összeállítását a dunántúli várak három egymás mögötti védővonaláról.⁵²

Amikor a budai pasa 1555 nyarán elfoglalta Kaposvárt, Korotnát és Babócsát, hogy előkészítse a támadást Szigetvár ellen, a nádor súlyos választás elé került. Pallavicini Sforzával, a királyi seregek főkapitányával dönteniük kellett, hogy bezárkózzanak-e Kanizsára, vagy pedig a török ellen vonuljanak? Az előbbi megoldás azért nem látszott jónak, mert nagy szégyen lett volna, ha az ország nádorát és a királyi főkapitányt egy pasa körülzárja. Egyúttal pedig a török megismerhette volna, hogy milyen gyenge hadsereggel rendelkeznek, de arra is rájött volna, hogy a Dunántúlon más erők nincsenek. Ugyanígy elvághatta volna őket, ha előrenyomulnak a pasa hadai ellen. Arra ugyanis gondolni sem lehetett, hogy ennyi katonával sikeresen vegyék fel a harcot. A nádor és a főkapitány seregének elszigetelésétől vagy esetleges kudarcától viszont az ellenség vérszemet kapna, a dunántúli és a szlavóniai várak, viszont bátorságukat veszítenék. Ha pedig a török próbálkozna támadással, a nádor elhatározta, hogy Pallavicinivel együtt Sárvárhoz vonul. Ezt tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy minden eshetőséggel szembenézzon. Sárvár Nádasdy birtoka volt, és itt is látszik, hogy a nagybirtokos hogyan kapcsolta össze az ország védelmét saját területei érdekével. Miksához intézett levelükben Nádasdy és Pallavicini azt is megírták, hogy mekkora erőkkel rendelkeznek. Nádasdynak összesen mintegy 300 lovasa és 100 gyalogosa volt, a többiek Kanizsán szolgáltak. E csapatok részint királyi zsoldosokból, részint a Nádasdy-birtokok után kiállított katonákból állottak. Pallavicini szintén 300 lovast és 100 gyalogost hozott magával Győről. Érthető, hogy 800 emberrel semmit sem kockáztathattak. A nemesi felkeléstől viszont komoly erősítést várni nem lehetett. Egyedül Komárom megye küldött 100 gyalogost és 8 lovast. Szlavóniából nem kaptak segítséget. Zala és Somogy megye inkább a menekülésen gondolkodik, nem a háborún. Vas megye még nem döntött a felkelés ügyében. Sopron megyéből vagy egyebünnét egy lélek sem jött. Miksa azt válaszolta, hogy sem katonát, sem pénzsegítséget nem tud küldeni. Stájerország csapatai nem lépik át országuk határát. Még csupán Zrínyi Miklóstól, Horvátország bánjától lehet várni, hogy embereivel csatlakozik a nádorhoz.⁵³

A Dunántúl védelme — pedig talán ezen a szakaszon volt a legerősebb az ellenség nyomása — a következő években sem lett biztonságosabb. A nádornak gyenge erőkkel is ki kellett tartania a fenyegetett területen.⁵⁴ Ötlétének híre ugyanis fékezi az ellenséget, egyúttal pedig bátorítja a végvárak katonaságát és a szomszédos területek népét.⁵⁵ Zrínyi, mint horvát bán, majd szigeti kapitány szintén nemegyszer a sajátjából pótolta a hiányokat. Mikor pedig a török Szigetvárhoz közeledett, mint főkapitány választhatott, hogy bezárkózik-e a várba, vagy helyettest állít maga helyett — amire kinevezésekor fel-

⁵² Memoriale de castris finitimis... (O. L. Nádasdy T. fogalm.)

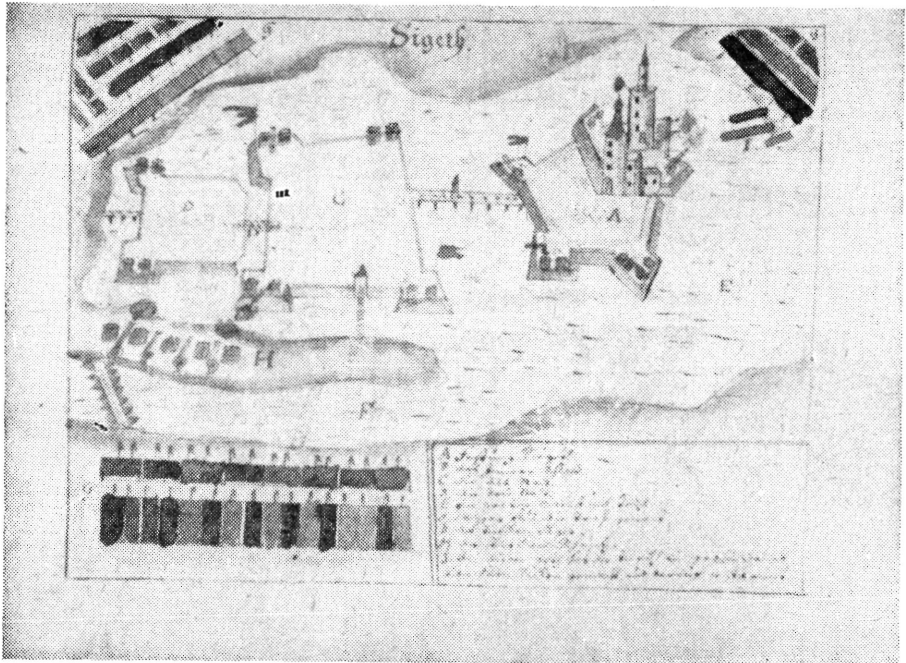
⁵³ Nádasdy Tamás és Sforza Pallavicini levele Miksához 1555. szeptember 21., Nádasdy Tamás levele Batthyány Ferenchez, 1555. október 3. (O. L. Nádasdy T. fogalm.). Vö. *Bendá Kálmán*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős. Szigetvári Emlékkönyv. Szerkesztette Ruzsás Lajos. Budapest, Akadémia Kiadó. 1966. 34–35. o.

⁵⁴ Nádasdy Tamás levele Csányi Akoshoz, 1556. május 11. (O. L. Kamarai lt. Missilisek), Miksához, 1562. április 5., 12. (Primási Könyvtár, Esztergom Cat. V. Tit. IV. 50–54.)

⁵⁵ Nádasdy Tamás levele Ferdinándhoz, 1554. július 21. (O. L. Nádasdy T. fogalm.); Batthyány Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz 1556. június 1., 1558. március 23. (O. L. Nádasdy lt. Missilisek.)

hatalmazást nyert. Zrínyi az előbbi megoldást választotta.⁵⁶ Igaz, hogy nem valamelyik török pasával, hanem a világhódító Szulejmánnal állott szemben.

Hiába szavaztak meg a német birodalom és a Habsburg-országok viszonylag jelentős összeget a török háború céljaira, a védelmi vonalban gyakran egyáltalán nem lehetett érezni sem az udvar irányítását, sem a külföldi segítséget. A veszedelem viszont nem csökkent, a váraknak és őrségüknek kihagyás nélkül helyt kellett állniuk. Az udvari haditanács azzal vétette magát észre, hogy megtiltotta és büntette a török rablótámadásainak visszafizetését.⁵⁷ A nagybirtokosok között pedig nemcsak Nádasdyak, Dobók és Zrínyiek voltak, maguk

Hammerschmied rajza Szigetvár ostromáról

(1698, Klosterneuburg Cod. 1103.)

is féktelen, hatalmaskodó főurak, de vállalták a török elleni harcot és a földet, ahol birtokuk feküdt, készek voltak minden eszközzel megvédeni az ellenségtől, vagy együtt veszni azzal. A nagy többség kitért a terhek alól, a királytól várta a segítséget és menekülése számára készítette az utat, ha a török elfoglalná az egész országot.⁵⁸

A Habsburg-segítség valódi értékét az egykorúak már a XVI. század közepén tisztán meg tudták ítélni. Bebek Ferenc, aki otthagya Ferdinándot és Erdélybe ment, amikor megidéztek az 1556-os pozsonyi országgyűlésre, hogy

⁵⁶ Benda K.: i. m. 50., 47. o.

⁵⁷ Takaró Mihály levele Nádasdy Tamáshoz, 1558. január 28. Közzétette Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Történelmi Társ. Új folyam VIII. 1907. 401–492. o.; Takats S.: Berenhidai Huszár Péter. (Régi magyar kapitányok és generálisok I. Budapest, é. n.) 298–301., 310–316. o.

⁵⁸ Nádasdy Tamás levele Csányi Ákoshoz, 1556. május 11. (O. L. Kamarai lt. Missilisek.); Gyárfás István: Dobó István Egerben. Ertekezések a történettudományok köréből. VIII. köt. V. sz. Budapest, MTA, 1879. 62–63. o.; Benda K.: i. m. 29–30., 51. o.

védekezzék a hűtlenség vádja ellen, nyíltan megmondotta elpártolásának okát: „Én mind addig ő felségének híven és igazán szolgáltam, meddig esmertem, hogy ő felsége ez szegény nyomorult országot meg akarja oltalmazni. De most immár látom az ő felsége erőltet voltát, és hogy ő felsége után az ellenség az határra szinte benneket szorított, ő felsége csak paisnak tart benneket.” Elmondotta azt is, hogy Ferdinánd mi mindent ígért, de mit sem teljesített. Esküjével, fegyvereivel megzavara az országot, magunknak kell tehát megkeresnünk a megmaradás útját.⁵⁹ Még azok is, akik a Habsburg-uralom legszilárdabb hívei voltak, elveszítették bizalmukat a Habsburgok segítségében. Nádasdy Tamás nagy keserűséggel fakadt ki, amikor megtudta, hogy az újabb török támadás előestéjén a király Miksa főherceggel a birodalmi gyűlésre ment és Ferdinánd nevű fiát hagyta Bécsben: „De bizon nem látom, mi hasznunkra legyen az, mert ha önmaga mind az másik fiastul is honn lévén nem tudnak mit használni, ebbe annál kevesebb reménységünk lehet.”⁶⁰ Sőt már azt is nyíltan hangoztatták, hogy mástól sem nagyon várhatnak semmit. Batthyány Ferenc, volt horvát bán ezt úgy fejezte ki: „Senkit nem látunk, sem fejedelmet, sem más embert, aki a mi védelmünkre gondot viselne. Egyedül Isten marad, aki megvédhet minket.”⁶¹ A nélkülöző végvári katonaság és a fogyó ország, a falvak pusztulása és a török uralom terjeszkedése pedig e véleményekhez reális alapot adott. Magyarországnak a Habsburgok alá tartozása és a Habsburg-központosítás nem tudta megvédeni az országot a hadszíntér borzalmaitól.

Magyarországot a XVI. században itthon is, külföldön is gyakran nevezték a kereszténység védőbástyájának. Balassi Bálint „pogány vérrrel festett éles szablya”-val és a „kereszténységnek pajzsá”-val eleveníti meg. Így élt a XVI. századi nemzedékekben, azokban, akik a védelmi vonal harcát szélesebb távlatba tudták állítani. A németek viszont: „a német nemzet szomszédos védőbástyájá”-nak nevezték. Magyarországot a Habsburg-országok védőfalának tekintették, amelynek feladata, hogy feltartóztassa az ellenség előretörését, mielőtt elérhetné Ausztriát, Stájerországot, Morvaországot.⁶² 1566-ban az udvar egyik ülésén ezt félreérthetetlenül meg is mondták: „A magyarok mostanáig Németországot követték, érette életüket és vérüket áldozták; azért méltányos őket, mint védőfalunkat, — megtartani és róluk gondoskodni; mert ha Magyarországot elveszítjük, megszabadításunk és védelmünk német parasztjainkra háramlana, szabadulásunk pedig sokkal bajosabb lesz.”⁶³ Ebből a felfogásból érthető meg, hogy a következő évre előírányzott 600 ezer forint felét Bécs megerősítésére fordítják és csak a másik felét a magyarországi végvárakra.⁶⁴ Ebből a felfogásból érthető meg, hogy a nyugati határon gyülekező seregek magukra hagyták az élethalálharcukat vívó végvárakat — köztük 1566-ban Szigetvárat. Feladatuk az volt, hogy megakadályozzák az ellenség benyomulását Ausztria területére.⁶⁵

Ha a kívülről érkezett segítség csak részben és kihagyásokkal jutott el a végvárakba, és több hely alig érezte hatását, akkor hogyan lehetséges, hogy a védelmi vonal mégis meg tudott maradni. Igaz, hogy az országba belehasító

⁵⁹ Bebek választás a meghívólevelet átadó jászói konvent, mint hiteleshely foglalta írásba. Közzétette a Magyar Országgyűlési Emlékek III. (Magyar Történelmi Emlékek III. o. Budapest. MTA, 1876) 481—482. o.

⁶⁰ Nádasdy Tamás levele Csányi Ákoshoz, 1556. május 11. (O. L. Nádasdy T. fogalm.)

⁶¹ Battyány Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz, 1553. október 28. O. L. Nádasdy lt. Missillisek.

⁶² Győry János: A kereszténység védőbástyája. Budapest, Dunántúl K. 1933. 22—25. o. Szekfű Gy.: i. m. 144—145. o.; Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat 1965. 83—84. o.

⁶³ Az Ernő főherceg vezetése alatt tartott haditanácskozásról készült előterjesztés. *Geöcze István: Haditanácskozások az 1577-ik évben.* H. K. VII. 1894. 654. o.

⁶⁴ Uo. 663. o.

⁶⁵ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (Monumenta Hungarica VI. Budapest. 1962.) 282—283. o.; Georg Wagner: Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget, (Szigetvári Emlékönyv) 259—262. o.; Perjés G.: i. m. 83—87. o.

török ék legnagyobb szélessége a XVII. században elérte a 400—500 km-t is. A Habsburg-ellenes összeesküvés miatt kivégzett Nádasdy Ferenc röpirata pedig arról kesergett Érsekújvár elvesztése után, hogy hová jutott szép hazánk: „Az hol legtágjabb, két nap általmehetsz, több helyeken csak egy nap.”⁶⁶ Még nem tudta a török az egész országot birtokába venni. Ebben természetesen sokféle tényezőnek része van, de az bizonyos, hogy az első helyen áll Magyarország erőfeszítése, szenvedése és áldozata. 1605-ben a Habsburgok elleni fegyveres felkelés idején a magyar rendek kiáltványban fordultak Európa népeihez és ebben hangsúlyozták, hogy az oszmán-török meg-megújuló támadásait a magyarok évszázadok óta saját testükkal, országuk pusztulása árán fogták fel. Ebben a harcban elvesztek királyok, főnemesek és nincsen valamirevaló család, amelynek nem kellett volna többször is siratnia valamelyik tagját, aki a török elleni küzdelmekben esett el. Nincsen senki, aki el tudná mondani, hogy a föld népéből hány ezer és ezer ember pusztult el úgy, hogy tüzzel-vassal ölték meg, vagy rabszolgának hurcolták el.⁶⁷ Ehhez hozzávehetjük, hogy a védelmi vonalban vérző katonaság is jórésben a népből került ki és a fizetetlen zsoldosok tartásának terhe is nagymértékben háruult az ország lakosságára.⁶⁸ Magyarország népének pusztulását maguk a számadatok félreérthetetlenül mutatják. A XV. század végén 4 millióra tehető az ország lakossága és amikor elmúltak a török idők, a XVIII. század elején legfeljebb ugyanennyi lehetett, miközben Európa népessége 80 millióról 130 millióra növekedett.⁶⁹ Magyarországnak tehát szörnyű árat kellett fizetnie a török megállításáért.

Természetesen elszakadnánk a történeti valóságtól, ha nem vennénk figyelembe azokat a többi tényezőket, amelyek egybefonódtak az ország harcával és együttes eredményük, hogy a török nem tudott tovább menni Európa belséjébe. Így a Habsburgok és az európai országok segítségével kívül nyilvánvalóan számításba kell venni a török hatalom hanyatlását, amelynek jelei a XVI. század végétől kezdve egyre világosabban felismerhetők.⁷⁰ Magyarország történetének nincsen olyan szakasza, amelyet a korabeli világeseményektől elszakítottan lehetne nézni, vagy meg lehetne érteni. Ez természetesen fokozott mértékben áll a török időkre. A darabokra szakított, vérző magyar haza továbbra is része maradt az egyetemes történetnek. A Habsburgok hatalmi helyzetének alakulása Európában és az oszmán-törökök harca a mohamedán világ fölötti uralomért, e világesemények hullámverése mind eljutott ide is és jelentősen befolyásolta a török elleni küzdelem sorsát. Amikor a magyarországi védelmi vonalban ellanyhultak a harcok, a török kész volt fegyverszünetet vagy békét kötni, mindez összefüggésben állott a perzsák elleni háborúval, a portán lejátszódó hatalmi versengéssel, vagy a három világrészre kiterjedő török birodalom egyéb gondjaival. De annyiban sem elszigetelt Magyarország küzdelme, hogy a török veszedelem által közvetlenül

⁶⁶ Veress Endre: Nádasdy Ferenc Oratio-ja az ország négy rendjeihez (1668.) Történelmi Tár, 1896. 105. o.

⁶⁷ Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (Magyar Történelmi Emlékek III. o. Budapest, MTA, 1899) 169. o.

⁶⁸ A parasztság katonáskodására Kiss István: A parasztság és a főurak XVI. századi honvédő harcunkban. H. K. Új folyam I. 1954. 3—4. sz. 61. és a köv. o.; Maksay Ferenc: Parasztság és zsoldosviszogatás a XVI. századi Magyarországon. Uo. III. 1956. I. sz. 29—42. o. — A zsoldosokra Nádasdy Tamás levele Ferdinándhoz 1539. január 9. (O. L. Nádasdy T. fogalm.), 1552. december 21. (O. L. Acta Publica 9/3); Magyar Országgyűlési Emlékek XI. 172—173. o.

⁶⁹ Dávid Zoltán: Az 1715—20. évi összeírás (A történeti statisztika forrásai, Szerkesztette Kovacsics József. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvtudó, 1957. 173. o.); Szegfű Gy.: Magyar történet. VI. Budapest, Egyetemi ny. 1931. 175. o.

⁷⁰ A hadsereg hanyatlását a XVI. század végén maguk a törökök is szövétték. Így Tárikh-jában Pecsevi Ibrahim (Tárikh-i Pecsevi), Török történetírók V. (Fordította; Karácsony Imre. Török-magyarok Történelmi Emlékek. Budapest, Athenaeum, 1916.) 99—100. o., 148—149. Pálffy Miklós beszélgetése a nagyvezírral. Uo. 126—127. — A török birodalom belső gyengéire Carl Ritter von Sax: Geschichte des Machtverfalles der Türkei. Wien, Manzsche, 1908. 34—47. o.; Josef Matcušek: Turecká válka v Evropské politice v letech 1592—1594. V Praze, 1935. 29—30. o.

fenyegetett országokban a védekezésnek nagyjából hasonló formái és mód-
szerei alakultak ki. A török háborúk mindenütt tömegeket szakítottak fel a
helyükről és belőlük kerültek ki a hajdúk, hajdukok, uszkókok, morlások és
a török ellen harcoló, nagyjából egyforma helyzetű paraszti elemek.⁷¹ Az egy-
forma helyzet és az egyforma feladatok nyomatékosan kívánják, hogy az
érelkelt országok összehangolják történetkutatásunk ide vágó témaköreit és
az eredményeiket kölcsönösen felhasználják.

*

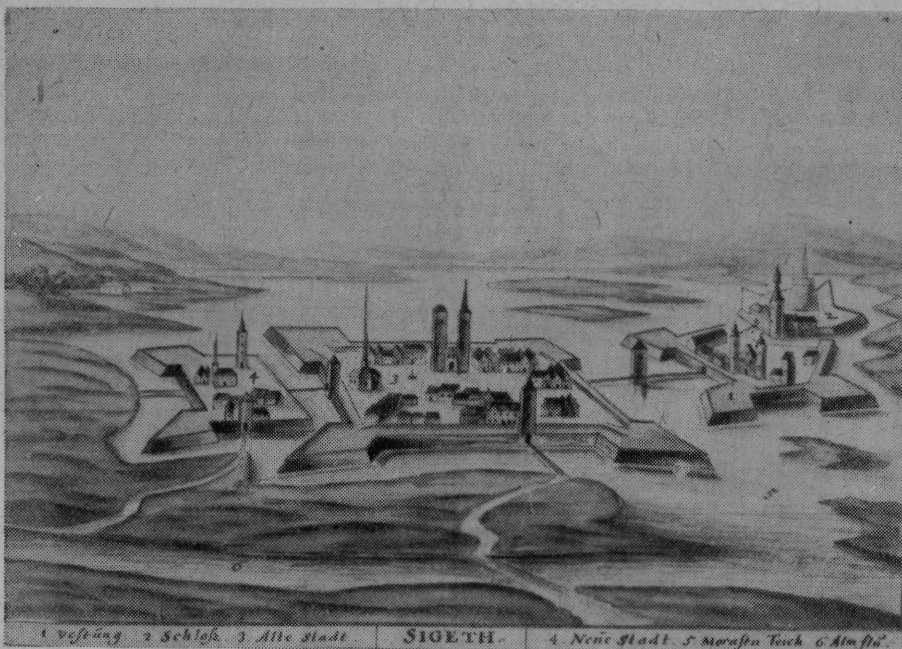
A török elleni védelem feladatainak és lehetőségeinek ismertetése során
felvetődik az a kérdés is, hogy szükségszerű volt-e 150 éven át a védekezés?
A bécsi udvar miért kereste a törökkel a megegyezést és miért ragaszkodott a
békéhez, amikor ezzel nem tudta megvédelmezni az ország megmaradt részeit
a török pusztításaitól, sőt lassú terjeszkedésétől sem. Mint ismeretes, a béke
megkötését a Habsburgok diplomáciai sikernek tekintették, és a védekezés
egyik formáját látták benne: a török közben nem foglalja el az országot.
Ennek ellenében eltűrték a török rablóvállalkozásait és megtiltották a magyar
végváriaknak, hogy megszegjék a békét. Attól féltek ugyanis, hogy a török
a magyar végváriakat állítja majd bűnbaknak és felmondja a békét. A ma-
gyar tanács és az országgyűlés viszont ellenezte a béke megkötését, csak az
egyik félre kötelező megtartását.⁷² Az előzőekben már említett felfogásbeli
különbség tükröződött ebben is. Bécsben megelégedtek azzal, hogy a törökök
megállnak Magyarországon és nem fenyegetik a többi Habsburg-országokat.
A magyaroknak viszont ez nem volt elég: a béke idejében is érezték a török
nyomását és annak a súlyos hátrányát, hogy az ország jelentős területe török
fennhatóság alatt áll. A béke meghosszabbításakor nemegyszer került szóba
Bécsben is, hogy mivel ez a megoldás semmiképpen nem megnyugtató, helye-
sebb volna a török kiűzésére fegyvert fogni. Így mindjárt 1564-ben, Ferdinánd
halála után Miksa tanácskozást tartott, hogy a béke megújítása vagy a török
elleni háború felel-e meg inkább a Habsburg-országok érdekeinek. Ist-
vánffy leírásából tudjuk, hogy a tanácskozáson Zrínyi a háború mellett foglalt
állást. Azzal érvelt, hogy a béke idején is folytatja pusztításait az ellenség,
mert a szerződéseken túlteszi magát. Magyarországról csak fegyveres harcban
lehet elhárítani a pusztulást. Számítása szerint 70 ezer válogatott lovassal és
gyalogossal, amit az európai fejedelmek nagy megerőltetés nélkül elő tudnak
teremteni, nyílt csatában le lehet győzni a törököt. Magyarországnak vállalnia
kell a hadsereg élelmezését, a Dunán minden szükségest a táborba lehet száll-
ítani. Miksa hosszas gondolkodás után mégis a béke mellett döntött, meg-
újította a szerződést Szulejmánnal és — Istvánffy szerint — egy év múlva az
erdélyiek miatt tört ki a háború, amely 1566-ban Gyula és Szigetvár elveszi-
tésével járt.⁷³

Miksa halála után 1577-ben újból felvetődött a kérdés a Rudolf által össze-
hívott megbeszélésen: érdemes-e fenntartani a török békét. A háborús párt
nemzetközi összefogással 100 ezer katonát akar megmozdítani a török ellen
és 6 év alatt reméli kiűzését Magyarországról. Télen kellene teret nyerni és

⁷¹ Gerő L.: i. m. 342—343. o.; *Petrus Bizarus: Pannonicum bellum sub Maximiliano II.* (Kiadta *Schwandtner János György: Scriptorum Rerum Hungaricarum I.* Vindobonae, 1746) 693. o. — *Bizarus véleményét ismerteti Szabó István: A hajdúk 1514-ben. Századok, 84, 1950, 188. o.*

⁷² Az 1547. decemberi országgyűlés álláspontja Magyar Országgyűlési Emlékek III. 131—132. o. — A magyarok elégedetlenségére *Horváth Mihály: Magyarország történelme IV.* Pest, Heckenast, 1871. 205—211. o. — A haditanács álláspontjára lásd az 57. jegyzetben található hivatkozásokat.

⁷³ A tanácskozást leírja és Zrínyi beszédét közli *Istvánffy M.: i. m. 308—313. o.*; Vö. *Székely György: Zrínyi Miklós, a költő és államférfi.* (Különnyomat a Janus Pannonius Múzeum 1964. évi Évkönyvéből) 5. o. — A béke megújítására és a háború okára *N. Istvánfi: i. m. 272. o.*

A *Geographia Blaviana* ábrázolása Szigetvárról
(1640 k. Wien. Nat. Bibl.)

a nyári hónapokban, amikor a török nagyobb erő kifejtésre képes, a kivívt eredmények védelmére kell törekedni. A békepárt viszont azt hangoztatta, hogy az európai országok közötti ellentétek lehetetlenné teszik a szükséges haderő kiállítását. A török változatlanul nagy erővel rendelkezik, nem szabad tehát kockáztatni a háborút. A végvárakat azonban meg kell erősíteni úgy, hogy a török a béke idején ne folytathassa zavartalanul rabló vállalkozásait. A haditanács elismerte, hogy török részről nem tartják meg a békét, de kényszerűségből mégis a drinápolyi béke megújítását javasolta és az uralkodó ennek megfelelően döntött.⁷⁴

A tizenöt éves háború, amelyet a török kezdeményezett, azokat igazolta, akik a béke megtartását kívánták. A háború elhúzódása és eredménytelensége nem a török hadsereg erején múlt, hiszen gyengéi és korszerűtlensége a háború folyamán ismételtén kiténtek. A császári seregek azonban részben a felső vezetés elégtelensége folytán, részben szervezetükből, összetételükből, fenntartásukból következő hibákból és nem utolsósorban, mert nem igazodtak a magyarországi hadszíntér követelményeihez, a lehetőségeket nem tudták kihasználni, sőt voltak a háborúnak olyan szakaszai, amikor a kezdeményezést a török vette át. A háború céltalan húzódása egyik évről a másikra pedig csak az ország pusztulását növelte.⁷⁵

⁷⁴ A tanácskozásról készült összeállítás szövegét kihagyásokkal magyar fordításban kiadta *Gebcze István*: i. m. H. K. VII. 502–537., 647–678. o.

⁷⁵ *Illésházy István* nádor följegyzései 1592–1603. (Magyar Történelmi Emlékek II. o. VII. k. Budapest, Eggenberger, 1863) 9–10., 23–24. o. — A hibákat részletesen feltárta *Gablman Miklós* emlékirata Mátyás főherceghez, 1594. szeptember 30. Magyar fordításban közzétette *Thallóczy Lajos*: *Gablman Miklós császári hadi történetirő emlékezete*. [1596.] Történelmi Tár, 1896. 598–645. o.

A török béke a XVII. században sem jelentett az ország számára elfogadható életfeltételeket. Amikor 1640-ben az új szultán trónralépésekor megvizsgálták a megyék panaszát, kiderült, hogy alig másfél évtized alatt a törökök több mint 300 falut hódoltattak, közel 5000 embert hurcoltak el és másik 2000-et levágtak, egyúttal óriási anyagi károkat okoztak.⁷⁶ Esterházy Miklós nádor előterjesztése az eshetőségek mérlegelése után ennek ellenére a béke megkötését javasolta.⁷⁷ Az udvar pedig ezt az utat követte. Zrínyi Miklós úgy jellemezte a helyzetet, hogy „nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, hanem békességnek homálya, aki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék”.⁷⁸ A kivezető utat pedig egyedül a török kiűzésében látta, amit nyíltan hirdetett és amire a maga lehetőségei között készült és készítette az országot. Erre azonban csak egy emberöltő múlva a Habsburgok számára kedvező nemzetközi helyzetben, a török súlyos bécsi veresége után Európa és Magyarország áldozatával kerülhetett sor.⁷⁹

Ha a török kiűzésének kérdése a másfél évszázad alatt szinte folyamatosan ismét és ismét felmerült, érthetetlen, miért nem lett valósággá már korábban. Ez nemcsak Magyarország szenvedéseit rövidítette volna meg, hanem a Habsburgok érdekét is szolgálta volna. Hiszen a Habsburg-országok számára sem volt megnyugtató, hogy az ellenség 1—2 napi járőföldre van Ausztriától. A Habsburgoknak arra kellett volna törekedniük, hogy a háborút minél messzebbre szorítsák saját féltett területeiktől. Egyúttal pedig az is érdekükben állott volna, hogy Magyarország és Erdély anyagi erőforrásaira mielőbb rátehessek a kezüket. Az a körülmény, hogy a bécsi politika mégis ragaszkodott a béke fenntartásához, csak úgy magyarázható, hogy a Habsburgok nem rendelkeztek olyan erővel és eszközökkel, hogy vállalni tudták volna a török háború kockázatát.

*

A külföldi szakirodalom általában keveset tud Magyarország harcáról, áldozatáról és a török feltartóztatásában a Habsburgok szerepét emeli ki. Az osztrák Hugo Hantsch kifejti nagy összefoglaló munkájában, hogy 1526 után Magyarország nem tudta teljesíteni hivatását. Ennek átvételét a világ „Európa második védelmi vonalának”, Ausztriának uralkodóitól várta. A török Magyarországot felvonulási területnek tekintette, hogy nyugtalanítsa a szomszédos országokat. Természetes védővonal hiányában mesterségeset kellett kiépíteni és ennek a védelmét megszervezni Horvátországtól kezdve a Kárpátok előnyúlványaiig. A védővonal jól helytállott, hiszen a török magyarországi területe az első hódítások után lényegesen nem bővült. „De ennek a védőövezetnek a fenntartása évenként jelentős összegeket emésztett el, amelyeket legnagyobb részt Ausztriának és Csehországnak kellett előteremtenie.” A Habsburgok kezében volt a magyar szent korona, amely Magyarország egységét jelképezte. Ebből a Habsburg-uralkodók számára jog és köteletség származott. „Ausztria biztonságán kívül, — ahhoz a királyi Magyarország, mint az előtér (Glacis) a várhoz számított — ez az állandó követelmény volt a belső indíték a hadiesemények által megvont határok áldozatos fenntartására.” Kiemeli továbbá a szerző, hogy a „Habsburg származású császárok

⁷⁶ *Majláth Béla*: A szőnyi béke okmánytára. Budapest, MTA, 1885. 61—62. o.

⁷⁷ A nádor 1641. november 11-én kelt előterjesztése uo. XLIV. sz. 231—260. o.

⁷⁸ Az török áfium ellen való orvosság. 361. o.

⁷⁹ Magyarország haditerheire *Károlyi Arpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. (Átdolgozta *Wellmann Imre*. Budapest, Székesfőv. 1936) 79—87. o.; — Az ország helyzetére *Pach Zsigmond Pál*: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Budapest, Szikra, 1952. 79—83. o. — A török elleni harcokban a magyarokon kívül az Európa különféle országaiból való csapatok is komoly veszteségeket szenvedtek. *Szekfű Gy.*: Magyar történet V. Budapest Egyetem ny. 1929. 382. o. — Ez tükröződik abban is, hogy a hadvezérek és parancsnokok közül is többen estek: F. Scherfenberg, De la Vergne, K. L. Souches altábornagy, Veterani vezérőrnagy stb.

tudták és elismerték, hogy itt Németországért és egész Európáért állanak őrt”. A munka beszámol arról is, hogy a törökök 1529-ben Bécszet ostromolták és 1532-ben újabb támadás készült, de Kőszeg védelme és II. Szulejmán halála (!) megmentette a császárvárost az újabb veszedelemtől, a török csapatok azonban az Ennsig végigpusztították Ausztriát. A török elleni védekezésben Magyarország szinte teljesen eltűnik, sőt — Hantsch szerint — a törökök ügyes politikával az ország egy részében (Erdélyben) szövetségeket találtak, ami megnehezítette a keresztény csapatok dolgát.⁸⁰

Ez a felfogás — úgy látszik — nem egyedülálló. A német Walter Schlesinger azt fejtegeti, hogy amikor a középkori német császárság a Staufok bukásával összeomlott, új súlypontok keletkeztek Prágában és Bécsben, és ezekhez jóval később Berlin is csatlakozott. Ennek a Közép-Európának történelmi súlya azokban a nehéz védőharcokban mutatkozott meg, amelyeket a saját maga és ezzel egész Európa fennmaradásáért vívott. „A koraközépkori keleti településsel megnyert Délkelet viselte a török háborúk főterhét, az verte vissza Keletnek Európa közepe ellen irányuló nagy támadását.”⁸¹

Magyarország szerepe világosabban szembetűnik a francia Georges Livet munkájában, amikor azt írja, hogy 1526 után a Habsburgok megszerezték Magyarország és Csehország koronáját. „Elsősorban a két királyságot és Bécszet fenyegeti a törökök támadása, amely állandó veszély Mohács óta (1526).” Majd utána megjegyzi, hogy „a Habsburgok jelentik a Birodalom védőbástyáját.”⁸²

Túlzás volna néhány megállapítás alapján általánosítani, de úgy látszik, hogy nagyjából egyforma kép alakul ki a nyugati történetírásban: Magyarország szerepe vagy teljesen eltűnik, vagy legalább részese a harcban nem vehető ki eléggé, küzdelmének arányai eltörpülnek. Előadásomban igyekeztem felvázolni Magyarország erőfeszítéseit és áldozatát, amelyeket az egykorúak is ritkán értékelték, az utókor pedig nem ismer.

A külföldi kép kialakulását elősegíti az, hogy a külföld nem látja Magyarország részét ebben a harcban világosan. Ezért viszont elsősorban történetírásunkat terheli a felelősség. Be kell ismernünk, hogy a XVI—XVII. századi török elleni küzdelmek feltárása terén a felszabadulás óta általában nagyon kevés történet. Igaz, hogy az elmúlt időkben megjelent néhány figyelemre méltó tanulmány, forrásközlés és legutóbb a Szigetvári Emlékkönyv, amelyek új oldalakról világították meg történetünk e küzdelmes szakaszát.⁸³ A régi várak egész sorának helyreállítása, az ásátások is jelentősen gazdagították ismereteinket.⁸⁴ Mindezek az eredmények csak valamelyest javítottak a mérlegen és nem is jutottak el, vagy legfeljebb kis részben, a külföldi olvasóhoz. Acsády Ignác, Szendrei János, Takáts Sándor, Salamon Ferenc, Szegő Pál, Szeffkú Gyula és a többi régi kutatók munkái még ma is nélkülözhetetlenek.

⁸⁰ Die Geschichte Österreichs I. Graz—Wien—Köln, 1959. 225—236. I. (Az idézetek a következő oldalakról valók: 225., 232., 234.)

⁸¹ Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung. Historische Zeitschrift B. 183, 1957. 541. o.

⁸² La guerre de trente ans (Que sais-je? N° 1083. Paris, 1963) 15. o.

⁸³ Az előadásomban idézett munkákon kívül kiragadott példaként csak néhány újabb tanulmány, közlés említésére szorítkozhatom. Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok, 94. 1960.; Benzédi László: Bányavidéki várorségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668—1681. Történelmi Szemle, IV. 1961.; Izsépy Edit: Végvári levelek 1660—1682. (A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 17. Budapest, Tankönyvk. 1962.); Degré Alajos—Gergelyffy András—Valter Ilona: Az egervári vár története (A Göcseji Múzeum Közleményei 25. Zalaegerszeg 1965.); Szabó László: A tatai vár a XVI. században. H. K. Új folyam X. 1963. 1. sz.; Spáczay Hedvig—Gottreich László: Lossonczy Anna ismeretlen levelei. H. K. Új folyam XIII. 1966. 2. sz.

⁸⁴ Gerő L.: Váraink védelme. (Magyar Műemlékvédelem 1949—1959. Budapest, 1960. 77—95. o.); Uo. Az Országos Műemléki Felügyelőség által 1959—60-ban tervezett és végzett építészeti helyreállítások. Magyar Műemlékvédelem, 1959—1960. Budapest, 1964. 250—251. o.; Kováts Valéria: A szigetvári vár régészeti kutatásai. (Műemlékvédelem, Budapest, 1966.); Papp László: Szigetvár XVI—XVII. századi erősség-rendszere és ábrázolásai. (A Janus Pannonius Múzeum 1965. évi Evkönyve. Pécs, 1966.)

szemléletükből következő hibáik ellenére és bár senki nem vonja kétségbe, hogy az általuk feltárt tényanyag is felülvizsgálatra, kibővítésre és továbbfejlesztésre szorul. Igaz, hogy marxista történetírásunk érdeklődését sok megoldatlan és új feladat köti le, de úgy gondolom, hogy a török-korszak alaposabb feltárása és megismertetése halaszthatatlan kötelesség. Így a lehetőség szerint minél alaposabban meg kell világítani a Habsburg-uralkodók és a bécsi kormányzervek szerepét a török elleni védekezés megszervezésében és irányításában, a külföldi segítség tényleges mértékét. Fel kell tárnunk a végvári katonaság helyzetét, összetételét, helyét a társadalomban, Magyarország népének erőfeszítését, az ország gazdasági erejének, jövedelmének felhasználását. Az összes feltételek mérlegelésével meg kell állapítani a végvárak szerepének, helytállásának katonai értékét — hogy a sok közül csak néhány alapvető feladatot ragadjak ki. Török elleni küzdelmeink elmélyült kutatása és feltárása új vonásokkal gazdagíthatja népünk, fiatalságunk tudását múltunkról és a vonzó emberi példákkal mélyítheti hazaszeretét. Egyúttal pedig azért is szükséges, hogy a külföld megismerje: Magyarország nem volt csupán az ausztriai erődítmény „előtere” a várak tulsó oldalán, nem volt felvonulási terület, hanem sok egyéni kezdeményezéssel, vérrel, munkával és szenvedéssel védelmezte saját magát és Európát.

ИШТВАН ШИНКОВИЧ:

ВАЖНЕЙШИЕ ВОПРОСЫ ОБОРОНЫ ОТ ТУРОК

Резюме

400 лет тому, что превосходство сил турок сломало героическое сопротивление оборонителей Сигетвара и заняло крепость. Героическое сопротивление сигетцев и последующую закончивающуюся верной смертью вылазку даже и прошедшие 400 лет не могли затмить. Это не случайное явление — устанавливает автор — потому что память больших подвигов даже бег времени не может подвергнуть забвению. Возвышенная задача историков, открывая причины событий и действий, показывая сложившееся историческое положение, дальше поддерживать одну из самых блестящих традиций истории венгерского народа, героический поступок смелых солдат Сигетвара, питающийся из любви к Родине.

Венгрия с XIV века имела связь с османами — турками. Автор в первой части своего реферата анализируя эти отношения, говорит между прочим об успешных и неудачных боях против турецких войск, об отношении народа и господствующих классов страны, а также об отношении дома Габсбургов к турецкой опасности, угрожающей Европе. В рамках этого он излагает проблемы построения и усовершенствования крепостей и укрепленных мест, с целью останова противника, а также проблемы снабжения этих крепостей материальными и техническими средствами, соответствующей охраной и проблемы их содержания. В этой части лекции он пишет о нищенском положении солдат пограничных крепостей и о причинах частой задержки выплачивания жалований.

В последующей части реферата, автор рассматривает задачи и возможности обороны от турок. Автор даёт ответ на тот вопрос, почему искал венский двор соглашение с турками и почему настаивал мир тогда, когда с этим не мог защитить остатки территорий страны от турецкого разрушения — даже от медленного распространения турок.

В заключительной части работы автор занимается иностранной специальной литературой, занимающейся вопросами борьбы Венгрии.

ISTVÁN SINKOVICS:

DIE WICHTIGSTEN FRAGEN DER VERTEIDIGUNG GEGEN DIE TÜRKEN

Resümee

400 Jahre vergingen, seitdem die türkische Übermacht den heroischen Widerstand der Verteidiger von Szigetvár brach und die Festung einnahm. Die Erinnerung an die Verteidiger, die tapfer ihren Platz behaupteten und dann in den sicheren Tod stürmten, konnten auch die dahingegangenen vier Jahrhunderte nicht verblasen. Das ist keine zufällige Erscheinung — behauptet der Autor: die Erinnerung an große Taten kann die Zeit nicht verwischen. Es ist die erhabene Aufgabe der Historiker, die Gründe der Ereignisse und der Handlungen beleuchtend und die sich gestaltete geschichtliche Situation beschreibend — eine der ruhmreichsten Tradition des ungarischen Volkes, das heldenhafte Verfahren der tapferen Soldaten von Szigetvár, weiter zu pflegen.

Ungarn stand mit der Osman-Türkei seit dem XIV. Jahrhundert in Verbindung. Der Autor befaßt sich im ersten Teile seines Referates mit der Zerlegung dieses Verhältnisses, spricht über die erfolgreichen und mißerfolgten Kämpfe gegen die Türken, über die Stellungnahme des Volkes und der führenden Klasse, sowie des Hauses Habsburg zur Türkengefahr, die ganz Europa bedrohte. Im Rahmen dessen gibt er die divergenten Probleme (Bau, Erneuerung, Ausstattung, Besatzung usw.) der zur Hemmung des Feindes dienenden befestigten Orte und Burge bekannt. In diesem Teile seines Vortrages schreibt er über das schwere Leben der Grenzschutz-Soldaten, auch über den Grund des häufigen Ausbleibens ihres Soldes.

Im folgenden Teile seines Referates untersucht er die Aufgaben und Möglichkeiten der Verteidigung gegen die Türken, folgende Frage beantwortend: Warum suchte der wiener Hof das Übereinkommen mit den Türken und warum bestand er auf einen Frieden, wo doch der Hof auf diese Art weder den übrigen Teil des Staates vor der türkischen Vernichtung beschützen — noch die langsame Ausbreitung der Türken so nicht verhindern konnte.

Im schließenden Teil seines Schreibens befaßt sich der Autor mit der ausländischen Fachliteratur, die über die Kämpfe Ungarns berichtet.

